

Ivan Murin
Univerzita Mateja Bela
Katedra životného prostredia
Fakulta prírodných vied
Slovensko

Adaptácie a akulturácia sklárskej kolónie Utekáč

Abstract

The continuity of function that is locality determined forms the basis for the sustainability of communities. In this article, I study a community founded on a socio-professional relationship with the glassworks. We have been observing the indicators of wide-region acculturation since 1990. Field research verified the function of local culture in the glassworker colony. The changes of this function indicate adaptation, integration and regression within the community in question. The Utekáč glassworker colony was developing for nearly 300 years with fluctuating periods of vitality. The recent developments indicate a regression that disrupted the basic function of sustainability. The article presents ethnographical field notes regarding the traditional culture and the ethnological interpretation in socio-cultural adaptation periods. The time boundaries were the 19th century for adaptation and the 20th century for acculturation; the regression started at the dawning of the 21st century.

Key words : cultural adaptation, acculturation, glassworker colony, regression, habitus, traditional culture

***

Kontinuita funkcie, ktorá lokalitu determinuje je základom pre udržateľnosť komunít. V tomto článku skúmam komunitu založenú na socio-profesnom vzťahu k sklárskej výrobe. Realizovali sme pozorovania indikátorov akulturácie širšieho regiónu od roku 1990. Terénnym výskumom sa overili funkcie lokálnej kultúry sklárskej kolónie, ako indikátora adaptácií, integrácií a regresu komunity. Kolónia v Utekáči sa budovala takmer 300 rokov so striedavými obdobiami jej vitality. Posledný vývoj poukazuje na regres, ktorý narušil základné funkcie jej udržateľnosti. V štúdiu sú uvedené etnografické záznamy tradičnej kultúry a etnologická interpretácia v obdobiach socio-kultúrnej adaptácie. Časové vymedzenie zodpovedalo 19. storočiu pre adaptácie a 20. storočiu pre akulturácie, regres nastal začiatkom 21. storočia.

Kľúčové slová: kultúrna adaptácia, akulturácia, sklárska kolónia, regres, habitus, tradičná kultúra

Data wplywu: 31.10.2014

Data akceptacji: 01.07.2015

Úvod

V etnografickom teréne je doposiaľ možné *in vivo* sledovať kultúrne a sociálne adaptácie lokálneho spoločenstva¹ akými sú formy využívania voľného času v prírode, špecifické identifikujúce kultúrne prvky voči prevažne poľnohospodárskemu prostrediu. Akulturácia starých robotníckych kolónií sprevádza industriálnu dobu Strednej Európy celé minulé storočie. Na viacerých miestach však môžeme sledovať evolučný oblúk etablovania robotníckej kultúry v autochtónnej majoritnej kultúre – kultúrnu adaptáciu – akomodáciu – regres. Práve prípadová štúdia z malej sklárskej kolónie na Strednom Slovensku môže ilustrovať viacero príkladov vývoja malých robotníckych lokalít ako *pars pro toto*. Adaptácia (*adaptatio*) alebo prispôsobovanie sa je jedna z najzákladnejších evolučných stratégií, pri ktorej sa kultúra prispôsobuje zmeneným podmienkam prostredia. To sa môže diať pozvoľna alebo dynamicky na úrovni jednotlivca, lokality, etnika². Ide o proces vytvárania nových spôsobov a stratégií prežitia v zmenenom prostredí, ktoré sa premietnu do kultúrnych konfigurácií, inovácií a kultúrnych normatívov, dnes predovšetkým sociálnych a kultúrnych³.

Teoretické vymedzenie a pojmy

Indikátory kultúrnej adaptácie sú základom pre etnologické interpretácie – zovšeobecnenia etnológa ktoré majú empirické ukotvenie o konkrétne skúmané prostredie považujem za explanačný model. Ten predstavujú pre terénneho výskumníka – etnografa reprezentácie vzťahov človeka, kultúry a prostredia⁴. Z pohľadu etnológie či sociálnej antropológie je pre výskum lokálnej kultúry ešte stále rezonujúci koncept Pierra Bourdieu *habitus*⁵, ktorý postupne viackrát redefinoval. V jeho vymedzení by sa dal charakterizovať ako suma individuálnych a individualizovaných dispozícií, ktoré umožňujú človeku vnímať, myslieť a konať určitým spôsobom. Pri výskume kultúrnych adaptácií v etnografickom teréne sa potom stretávame s kultúrnymi adaptáciami ako na prírodný *habitus natural habitat*, tak aj na vytvorený *habitus man-made habitat*⁶. V kategórii prostredia sa podľa Hany Hlôškovej prevažne tradovaním premietnu vzťahy k:

1. – k prírodnému prostrediu, ktoré ho obklopuje
2. – k príslušníkom iných skupín, ktoré zdieľajú s ním to isté prostredie
3. – k príslušníkom iných skupín, ktorí obývajú nesusediaci vzdialenejší priestor⁷.

¹ Feglová 2008.

² Hebb 1949.

³ Lenovský 2005.

⁴ Zapletal, Murin 2013.

⁵ Bourdieu 1992.

⁶ Altman 1973.

⁷ Hlôšková 2000, s. 44.

Habitus kultúru prirodzene vymedzuje, obmedzuje, inšpiruje. Odrkadľujú to vedomé ale i nevedomé, imanentné spôsoby správania sa človeka v lokálnom spoločenstve. Takéto kultúrne konfigurácie a nadobudnuté dispozície sa komunikačne reprodukovujú v striedajúcich cykloch stabilizácie a zmien. Za prejavy adaptácie potom považujeme jednotlivé reprezentujúce znaky, vytvárané kultúrne konfigurácie či modely spoločenstva. Socio-profesijné skupiny migrujúcich sklárskych robotníkov v špecifickom prostredí – kolónii vytvárali v Strednej Európe model, ktorý bol adaptovaný vo viacerých lokalitách so sklárskou výrobou a to v konkrétnych historických obdobiach. Ľudia s podobnou pozíciou v sociálno-ekologickom modeli majú zhodný či podobný habitus. Medzi mentálnymi štruktúrami, ktoré sú vlastne symbolickým habitusom a sociálnymi štruktúrami, podľa Bourdieuho je genetický nie analogický vzťah.

Podľa Altmana model špecifického prostredia akou je v našom prípade kolónia a kultúry akou je u nás sklárska zobrazujú v teréne predovšetkým základné stavy správania sa človeka. Takéto špecifické správanie sa odohráva v kontexte kultúry, ktorú štruktúrujú funkcie koherentných sociálno-ekologických systémov. Tomuto vymedzeniu v stredoeurópskej tradícii etnologickej vedy najviac zodpovedá funkčno-štruktúrny model kultúry a spoločenstva. Diverzifikácii *sociálno-ekologických* modelov, ktoré reprezentovali lokality alebo regióny bolo venované viac pozornosti z hľadiska jej udržateľnosti⁸, menej však pri výskume kultúry ktoré tieto zmeny indikujú. Etnológia tieto indikátory dlhodoboskúma na úrovni jednotlivca-nositeľa *individualal componens* kultúrnych prvkov. Vtedy jej predmetom výskumu sú identifikujúce poznatky, postoje, správanie, motivácie, zručnosti, schopnosti, socio-profesné ukotvenie v lokálnej kultúre. Druhou úrovňou celostného výskumu lokálnej kultúry sú *socio-culture components*. Ten reprezentuje predovšetkým výskum generačnej transmisie, dobre badateľný pri rodinách s tradičnou štruktúrou viacgeneračnej rodiny. Rovnako indikujúce pre terénny výskum sú aj kvantitatívne demografické ukazovatele v skúmanom teritóriu, organizované formy kultúry, komunitné organizácie a ich štruktúra, sociálne vzťahy jednotlivých skupín versus ich kultúrne normatívy, inklúzia, izolácia, kultúrne vymedzenie, socio-ekonomický status, atď.

Zámerom zdokumentovať ekologicko-sociálny systém lokality je potom sumarizovaním týchto poznatkov. Kultúrne javy a ich reprezentujúce funkcie sa voči prostrediu javia ako vzájomne prepojené systémy, teda všetky vzťahy prostredia, society, kultúry a správania sa jednotlivcov lokality v meniacom sa čase. Komponenty sociálno-ekologického modelu skúmaného prostredia sklárskej kolónie tvorili:

1. komponenty individuality (poznatky, postoje, správanie, motivácie, zručnosti, prejavy kultúry, schopnosti, socio-profesijné zameranie a jeho tradovanie)
2. komponenty sociálneho prostredia (výskum rodín s tradičnou štruktúrou sklárskej rozšírenej viacgeneračnej rodiny, výber partnerstiev a zakladanie nových

⁸ Lejano, Stokols 2013.

- rodín v skúmanej kolónii, historické a súčasné komunitné organizácie ich štruktúru, sociálne vzťahy, sociálna a kultúrna špecifikácia, izolácia, normatívy komunity, etnické vymedzenie, socio-ekonomický status)
3. komponenty prírodného environmentu a lokalizácie sklárskej huty (lokalizácia sklární, surovínová dostupnosť, energie, trasovanie)
  4. komponentny vývoja verejných politík sklárskeho spoločenstva (predovšetkým zmeny kultúrnych, sociálnych a vzdelávacích politík).

Použitie termínov v článku sa opiera o nosný termín *akulturácie* vymedzený už klasikmi etnologickej a antropologickej vedy Herskovitsom⁹, Redfieldom, Lintonom¹⁰, Siegelom¹¹. Tento socio-kultúrny proces reprezentujú zmeny v dôsledku kontaktov jednotlivcov, skupín s inými kultúrami. *Akulturácia* vo vzťahu k nosnému antropologickému termínu *adaptácia* predstavuje jednu z foriem prispôsobovania sa a to na úrovni sociálnej a mentálnej. Etnografické mapovanie javov akulturácie vedie k sledovaniu zmien kultúrnych vzorcov správania sa¹², kultúrnych prvkov, komplexov a konfigurácií. V diachrónnom skúmaní ide predovšetkým o *difúzne vplyvy*¹³ ktoré spoločenstvo prijíma a ktoré jednotlivec adaptuje -prijíma ich¹⁴. Akulturácia v čase potom pôsobí v postupnostiach *kultúrneho modifikovania, transformovania, integrácie, asimilácie, dezintegrácie* či *regresu* autochtónnej kultúryteda tej ktoré si spoločenstvo do nového prostredia prináša. Regresné prejavy v lokálnej kultúre reagujú na celkový stav vitality lokálneho spoločenstva, etologicky vyjadrené – v jej upadajúcom *fitness*¹⁵.

Naša postupnosť empirického etnografického výskumu zaznamenávania znakov akulturácie¹⁶ sklárskej kolónie v Utekáči sledovala metodickú postupnosť evidovať terénny výskumom:

1. konfrontácie kultúry industriálneho a rurálneho spoločenstva
2. vzájomné akceptovanie, selektovanie a modifikovanie obsahov kolektívnej pamäte
3. spôsoby prijímania nových kultúrnych prvkov
4. vzájomné paralely a eliminácie, modifikovanie systémov, rekonpozície, nové konfigurácie
5. akulturačné reakcie inovácií, asimilácií, dezintegrácie a regresu.

⁹ Herskovits 1938.

¹⁰ Redfield, Linton, Herskovits 1936.

¹¹ Siegel 1955.

¹² Halbwachs 1980.

¹³ Mead 1934.

¹⁴ Wengraf 2001.

¹⁵ Lorenz 1983.

¹⁶ Seebohm 2004.

Terénnu metodiku zaznamenávania týchto javov reprezentovali postupy pozorovania s rôznym stupňom participácie výskumníka, archívna dokumentácia historických kontextov adaptácie v lokalite, neštruktúrované rozhovory s participatami terénneho výskumu. Získané dáta tvoria celok – hermeneutickú jednotku v systematike ATLAS.ti¹⁷, založenú a priebežne dopĺňanú novými poznatkami od roku 2005. Interpretovanie signifikantných znakov k jednotlivým témam viažúcim sa na tento konkrétny explanačný model prebieha od roku 2008.

Vymedzenie lokality sklárskej kolónie – explanačný model

Lokality sklárskej výroby v severnom Malohonte (Stredné Slovensko) zakladal gróf Anton Forgáč v druhej polovici 18. storočia¹⁸. Forgáčovci si uvedomili, že hlavným zdrojom ich príjmov v budúcnosti môžu byť zisky z manufaktúr a preto sa zamerali na zakladanie píl, hút a papierní. V roku 1750 založili prvú manufaktúru na výrobu papiera v údolí rieky Rimavice, 2 km severne od centrálnej obce Severného Malohontu Kokavy nad Rimavicou. Vhodný ekotyp pre tieto sklárne tvorilo ale širšie územie severného Malohontu, patriace do viacerých geomorfologických jednotiek. V oblasti Slovenského rudohoria väčšia časť sklárni leží v celku Stolické vrchy. Špecificky vhodné prostredia sú predovšetkým dve oblasti Klenovské a Málinské vrchy. Západný okraj oblasti vhodného sklárstva ležal v celku Veporské vrchy a v jeho oddieli Sihlianska planina.

Sklárske horské prostredie Sihlianskej planiny bolo priebežne osídľované už od 16. storočia, kedy máme prvé písomné záznamy o topologickom názvosloví lokalít¹⁹. Lokalita nášho výskumu Utekáč sa objavuje v r. 1593 ako miestny topologický názov v rámci chotára obce Kokavy nad Rimavicou²⁰. V tomto regióne však bola prvou sklárňou skláraň v Sihle. Vznikla na základe rozhodnutia zriadiť skláraň čo zohľadňovalo potreby Banskej komory v Banskej Bystrici vyrábať pre potreby stredoslovenských baní laboratórne sklo. Prvá sklárska osada, neskôr kolónia Sihla, tak vznikla v roku 1759²¹ ako malá komorská osada²² sklárov pri cisársko – kráľovskej sklárni založenej v roku 1744, neskôr bola rozšírená o novú sklársku hutu v roku 1762. Sklársku kolóniu tvorili štyri drevené drevorubačské domy.

Z hľadiska etnicity, túto kolóniu tvorili poddaní a niekoľkí sklárski majstri z regionálne blízkyh lokalít. Pôvodne nemeckí kolonisti v stredoslovenských baniach a blízkyh lokalitách sa netvorili jednotiacie etnické spoločenstvo už v 17. storočí. Forgáčovci

¹⁷ Friese 2013.

¹⁸ Žilák, Hlodák 2012, s. 9.

¹⁹ 1566 Drábskie, 1593 Lôm.

²⁰ Podľa Štátneho ústredného banského archívu v Banskej Štiavnici (ŠÚBA), fond Hlavný komorskogrófský úrad v Banskej Štiavnici (HKG), číslo spisu 53/1857.

²¹ Nemecký názov *Szagluker Glashütte*, viď. Žilák, Hlodák 2012, s. 65.

²² 4 obytné domy sklárov.

následne využili možnosť, ktorú im ponúkol patent rakúsko-uhorského cisára Jozefa II. z roku 1785 o zrušení nevoľníctva a v roku 1796 najali verbovačov, ktorí im pomohli naverbovať a presídliť na ich majetky do severnej a severozápadnej časti kokavského chotára nových 134 rodín. Spolu s týmito rodinami sa podarilo najat' približne 40 sklárskych rodín už z existujúcich a to profesijne špecifických sklárskych lokalít Bavorska, Lužíc a Šumavy²³.

Sklári boli z oblastí nemecky hovoriaceho obyvateľstva monarchie, kde pri ich početných migráciách v Strednej Európe v dôsledku vývoja pracovných postupov a pracovnej terminológie pretrvávala nemecká terminológia. V kontakte s inými etnikami počas migrovania v širšom priestore Strednej Európy však nepretržite dochádzalo ku vzájomnej akulturalizácii všetkých etník ktoré sa podieľali na sklárskej manufaktúrnej či industriálnej výrobe. Takto vznikala špecifický identifikujúci jazyk sklárov – *hutnícka hantírka*²⁴. Tento jazyk prevažne čerpal z nemeckého jazyka, no v odlúčenosti od širšieho nemeckého jazykového teritória prijímal výpožičky z maďarského, českého a slovenského jazyka. Dôkazom toho je kronika sklárne vedená pôvodne v nemeckom jazyku, následne paralelne i v jazyku maďarskom, neskôr v českom a slovenskom. Vzájomné výpožičky z týchto jazykov tvorili významnú časť písanej i kontaktnej komunikácie členov spoločenstva kolónie (fot. 1).

Sklári k zabezpečeniu potravín do pôvodne aj hospodárili²⁵ s príľahlou pôdou no čoskoro vzišla potreba nových špecializovaných pracovných síl k zásobovaniu sklárne surovinami a poľnohospodárskymi produktami. Nové podmienky migrácie obyvateľstva umožnili Forgáčovcom presídľovať obyvateľstvo zo svojich rozsiahlych majetkov na základe dohôd s prídlencami. Títo boli zväčša drevorubači a uhliari, ktorí prišli kľčovať okolité bukové lesy ako zdroj energie, povrchovo ťažiť kremeň a vyrábať potaš – *salajku*. Od roku 1789 bolo preto do severného Malohontu presťahovaných približne 60 rodín z Oravy pôvodne na sezónnu dohodu – *na kontrakti*.

Habitus sklárskej fabrickej kolónie

Sklárska kolónia v Utekáči v polovici 19. storočia už tvorila s ohľadom na technologické postupy výroby skla pomerne komplexnú komunitu s kolóniou ako urbanizovaným prvkom. Zakladanie nových lokalít manufaktúrnej výroby skla v údolí potoka Rimavica sa zastavilo v polovici 19. storočia, kedy si technologický progres vo výrobe skla vynútil budovanie stabilných hút fabrického typu a následné akumulovanie nových technologických postupov na jednom mieste. K stabilizácii sklárov takto vznikla trvalá sklárska kolónia v Utekáči, hoci prví osídlenci bez väzby na sklárstvo sa tu objavili už v roku 1787.

²³ Žilák, Hlodák 2012, s. 114.

²⁴ Viac Príloha II. *Slovník odborných a slangových výrazov sklárov v Malohonte*. Žilák, Kafka, Repčok 2001, s. 86-91.

²⁵ *Ibidem*, s. 71.

Manufaktúrna skláreň začala svoju prevádzku v roku 1828 pod názvom Antalova dolina²⁶. Objekt sklárskej manufaktúry doplnila zriadená rezidencia jej majiteľov a nájomcov v roku 1800 a kaplnka sv. Antona Paduánskeho z roku 1824. Rozrastajúca kolónia sklárskych rodín mala v roku 1856 12 ubytovacích domov v kolónii, ktoré sa nazývali *šalandy*, ako je zobrazené na Obrázku č.1. Majiteľ sklárne založil v kolónii pre sklárov továrenskú ľudovú školu v roku 1859. Pre potreby ďalšieho vzdelávania sklárov v roku 1889 „Utekáčska sklárska spoločnosť“ zahájila výstavbu gymnázia v župnom meste Rimavskej Soboty, ktorá bola ukončená v roku 1892 (fot. 2).

Základom vzájomného kultúrneho prispôsobovania sa migrujúcich obyvateľov v sklárskej kolónii bolo uchovávať kontinuitu s ostatnými sklárskymi kolóniami v Uhorsku, utužovať profesijné väzby v aktuálnom pracovnom prostredí huty a rozvíjať susedské väzby v kolónii. To bolo dôležité vzhľadom k rastúcej vzájomnej väzbe jednotlivých základných pracovných spoločenstiev *varštátov*, ktoré mohli mať ako je uvedené na Obrázku 2 aj niekoľko členov. Pre tie boli charakteristické silné korporatívne vzťahy. Na rozdiel od poľnohospodárskeho spoločenstva charakteristickým familiárnou korporáciou, rodinná príslušnosť bola rovnocenným identifikačným faktorom k závislosti od huty. Etnicita vplyvom čoraz častejších migrácií strácala identifikačnú funkciu a tú nahrádzala profesijná príslušnosť. Lokálna identita nezohrávala významnú úlohu vo vzájomnom vymedzovaní sa. Vo výbere partnera sa presadzoval vnútro skupinový výber, kde v rámci kolónie sa dbalo aby sa uzatvárali sklárske manželstvá. Maximálne tolerované manželstvá boli medzi sklárskymi rodinami a rodinami ktoré skláreň zásobovali. Hlavnými dôvodmi bolo dedenie ťažko získaných profesijných zručností, rastúci spoločenský status sklárov v období industrializácie a rovnako spôsob života v kolónii. Ten sa už výrazne líšil od života okolitých rodín živiacich sa prevažne poľnohospodárstvom. Postupne sa sklárske kolónie odlišovali od okolitého obyvateľstva omnoho viac a to keď intenzifikácia výroby prinášala väčšiu špecifikáciu sklárov.

Sociálne väzby v kolónii upevňovali aj obavy o zdravie sklárov. Sklárska pec svojou sálavosťou a prašnosťou výroby mala podiel na podlomenom zdraví sklárov. Predovšetkým to boli očné choroby z ožiarenia sálavosťou pece, choroby dýchacích ciest a tuberkulóza. Prevenciou bolo dohliadanie na čas strávený pri peci a príprave skla a nevyhnutný čas voľna, na regeneráciu organizmu. V čase konjunktúry sklárskej výroby bol týždenný plat sklárskeho majstra 3–4 krát vyšší ako jeho pomocníka, o polovicu väčší než u ostatných profesií. Rozvojom robotníckych podporných spolkov koncom 19. storočia vznikali fondy na zabezpečenie zdravotnej a neskôr i sociálnej starostlivosti o sklárov v kolónii.

Spoločenstvo kolónie sa však viac diverzifikovalo v 2. polovici 19. storočia, kedy dochádza k významnej špecifikácii výrobných postupov a význam tradične prestížnych profesií *tavič*, *fúkač*, *schmeltzer* v spoločenstve ustupuje.

²⁶ Maďarsky: *Újaantalvölgy*.

Proces kultúrnej akomodácie môžeme dokladovať na vzájomnom presahu pôvodne etnicky príznačných foriem folklóru²⁷.

V Utekáči posielali malých chlapcov vinšovať na prvý vianočný sviatok Narodenia Krista Pána k rodine, susedom a známym. Najznámejšiu vinšovačku recitovali v nemčine, ale zaplietali do nej aj slovenské a maďarské slová (foneticky)²⁸.

<i>„Vínši, vínši, vas net vós, rajšen tošen gibs ten hós. In dý hende štuk koláčen, in dý tošen cvaj grošen. Nims ten pézn, joks mich raus“</i>	<i>„Wünsche, wünsche weiß nicht was, eiche Tasche machen die Hose In die Hände ein Stück Kuchen, In die taschen zwei Groschen Nemen den Besen, schneisen mich raus.“</i>	<i>„Vinšujem, vinšujem, neviem čo, bohaté vrecká robia nohavice. Do rúk kus koláča, do vrecka dva groše. Vezmi tú metlu, vyžeň ma von.“</i>
---	--	---

Novoročné vinšovanie starší z rodiny oslavovali doma a očakávali poľnoc. Po odbití dvanástej hodiny, si všetci vzájomne blahoželali k Novému roku a pripíjali na „zdravie“. U sklárov bolo zvykom vítať Nový rok spevom a strelbou. Na Nový rok skoro ráno chodili chlapci k susedom, známym a rodine opäť vinšovať. Tak ako na Vianoce, aj na Nový rok sa tradovali rôzne vinše, v závislosti od pôvodu sklárskej rodiny. V sklárskych rodinách bol bežný vinš:

<i>„Vínši, vínši das gliklis najes jár. Kriskindl lichts mir kraus hár. Gsundes lében, longes lében. Glop sai Jézus Kristus.“</i>	<i>„Wünsche, wünsche ein glückliches Neues Jahr. Kriskind belenchtet meine lockige Haare Gesundes Leben, langer Leben Gelobtes sei Jesus Christus.“</i>	<i>„Vinšujem, vinšujem šťastný Nový rok. Vianočný stromček mi osvetľuje kučeravé vlasy. Zdravý život, dlhý život. Pochvalen buď Ježiš Kristus.“</i>
---	---	---

V hudobnom folklóre sa nachádzali piesne s maďarsko, nemecko slovenskými výpožičkami :

<i>„Én elemtem a vasárba Schneider Fánivál vetem néki piroš szokynát bárom fodorál. Schneider Fáni csak az mondja, Nem kel néki piroš sokyňa.“</i>	<i>„Ísiel som na jarmok s Fany schneiderovou Kúpil som som jej červenú sukňu. Fany Schneiderová však povedala Že jej červená sukňa netreba.“</i>
--	--

Vianočné koledy a vinše malohontských sklárov neboli vo všetkých sklárskych oblastiach rovnaké, líšili sa podľa miesta kde sklárske rodiny bývali. Napríklad sklári žijúci v Kokave nad Rimavicou si postupne osvojili obyčaje pôvodného dedinského obyvateľstva, v mnohých prípadoch si zvyky skombinovali. Oproti tomu v sklárskej osade Utekáč, kde prakticky žili len sklárske rodiny sa dlho pridržiavali tradičných sklárskych zvykov.

²⁷ Porovnaj kapitolu *Symbolika tradycijného chodenia po kolędzie*, Smolińska 2003, s. 39-43.

²⁸ Informátor Richard Kafka.

Nivelizácia a regres lokálnej kultúry sklárskej kolónie

V 20. storočí bola skláreň v Utekáči už plne industrializovaná, lokalita bola napojená na železničnú dopravu, energiu pre lokalitu vyrábali generátory na výrobu plynu. Novopostavené kolónie sa rovnako vykurovali centrálnym rozvodom prebytočného tepla z pecí. Signifikantným prejavom akulturácie bolo žánrové vrstvenie zábavovej kultúry²⁹ sklárov. Sklárska kolónia sa zmenila na všeobecne robotnícku kolóniu, narastá spoločenská diverzita medzi postavením sklárov v priamom technologickom spracovávaní a obsluhým technologickým personálom automatizovanej výroby. Základnou kultúrnou zmenou v spoločenskom živote kolónie bolo využívanie pravidelného voľného času. Pracovný čas zodpovedal 10-12 hodinovému pracovnému dňu v týždni s voľnou nedeľou. Takéto štruktúrovanie pracovného týždňa bolo v kontraste s majoritným poľnohospodárskym okolím kolónie, kde sa voľný čas sústreďoval v zimnom období poľnohospodárskeho roka. Urbánny charakter spoločenského života kolónie umocnili aj migrácie a reemigrácie sklárov. Sklári prichádzali do kolónie zo skúsenosťami z rôznych priemyselných európskych centier, z tých si so sebou priniesli iné inovatívne kultúrne prvky, ktoré adaptovali v utekáčskej kultúre robotníckej kolónie. Miestne obyvateľstvo nebolo na ne zvyknuté, a preto boli v mnohých prípadoch s určitou nedôverou chápané. Na začiatok 20. storočia sa sklárska kolónia rozrástla o priestory spoločného trávenia času sklárov v prírode, hostincoch a spoločenských sálach. Najstarším miestom spoločenského stretávania bol hostinec s kolkárňou.

Utekáčski sklári s veľkou obľubou hrávali kolký. História hrania kolkov siaha až do konca 19. storočia. V Utekáči sa kolký hrávali až do roku 1969 – postupným vymieraním starých sklárov táto spoločenská športová tradícia zanikla. V niektorých obdobiach boli vybudované a využívané naraz aj dve kolkárne na rôznych miestach kolónie. O celé zariadenie kolkárne sa staral niektorý podnikavý sklár, ktorý si potom z „banku“ ponechal určitú časť peňazí na údržbu kolkárne a druhú časť pre svoju potrebu. V kolkárni sa hrávali všetky druhy spoločenskej zábavy: karty, šachy, čiara a podobné spoločenské hry. Pokiaľ bolo dosť návštevníkov a dobré počasie, narazil sa i súdok piva, ktorý spoločnosť kolkárne zdržal pri hrách až do večerných hodín. Najslávnejšie obdobie kultúry kolkárni bolo začiatkom štyridsiatych rokov 20. storočia, kedy bola vybudovaná v záhrade utekáčskeho kaštieľa nová moderná fabrická kolkáreň³⁰.

Zriaďovanie nových priestorov pre spoločenské vyžitie reprezentovalo zriadenie miest spoločenskej zábavy v kolónii kolies – koliesok – koliečok. Ako môžeme porovnať na Obrázku 3 tradičná hudobná kultúra sklárov výrazne adaptovala nové trendy interpretácie hudobnej tanečnej a zábavovej produkcie. Vtedajšia väčšina osadenstva kolónie prvýkrát počula hrať na zábavách – *jazz, fokstrot, valčík, walzer, tango, neskôr twist a charleston*.

²⁹ Smolińska, Hajduk-Nijakowska 2010.

³⁰ Informátor Milan Pupala.

V jednotlivých zápisoch hudobných kroník utekáčskych kapiel sa uvádza viac druhov hudobnej produkcie v prírode (fot. 3).

Tanečné zábavy, oslavy v kolónii boli organizované formálnou organizáciou RTJ – Robotnícka telovýchovná jednota a to spravidla po ukončení telovýchovných cvičení. Detské cvičenia a rôzne majálesy usporiadali tak isto na koliesku. Ostatné spoločenské zábavy, ktoré usporiadali rôzne korporácie – spoločenské organizácie sa usporiadali na koliesku – tanečnom mieste v extraviláne kolónie.

Ďalším prejavom zmien a nivelizovania zábavovej kultúry bola tradícia fašiangových obchôdzok. V šesťdesiatych a sedemdesiatych rokoch 20. storočia sa v sklárskej kolónii skončila posledná pôvodná sklárska fašiangová tradícia sprievodu masiek³¹. Masky, plán obchôdzky, tradičnú zábavu pre všetkých obyvateľov kolónie, pripravovala mladá generácia sklárov. Hoci štruktúra tohto tradičného fašiangového sprievodu sa nelíšila od ostatných v slovenskom etnickom prostredí, dlho si uchovala špecifikum v obsadzovaní účastníkov sprievodu. Do sprievodu masiek sa priebežne adaptovali karikujúce postavy sklárskej komunity ako z oblasti profesijného života, tak aj spoločenské fenomény. Masky potom reprezentovali ako tradičné tak aj aktuálne postavy podľa súdobého diskurzu a aktuálnej hodnotovej selekcie v sklárskej kolónii. Keďže fašiangový sprievod pokračoval aj v sprievode fabrickou hutou, masky karikovali dianie v samotnej hute. Takto sa ventilovali pracovné vzťahy v jednotlivých dielňach, ako aj vzťahy s vedením sklárne. Fašiangový sprievod tak zohrával významnú funkciu manifestnej príležitosti prezentovať hlas kolónie – *vox populi*. Zmenou tejto pôvodnej funkcie obchôdzky v päťdesiatych rokoch 20. storočia na odbormi riadené podujatie, manifestujúci bezkonfliktný vzťah robotníkov k nastupujúcemu zriadeniu dochádza k regresu živej kultúry založenej na tradovaní (fot. 4a-b³²).

Na začiatku druhej polovice 20. storočia sa kolónia sklárov stala reprezentatívnym spoločenstvom robotníckej subkultúry v širšom regióne. Sklárska komunita a kolónia ako jej reprezentant predstavovala v tomto širšom okolí nositeľkou dobových ideí štátu, vid'. Obrázok 4a-b, keď viac-menej proklamatívne bola starosť o robotníkov zabezpečená štátom. Pri výskume sklárskej komunity to znamenalo zmenu generačnej postupnosti pri dedení sklárskej profesie. Zámerom štátu bolo vychovávať robotnícke profesie bez historizujúcich konotácií minulosti. Generačná transmisia sklárskej kultúry v kolónii zaniká. Mladá generácia sklárov druhej polovice 20. storočia len v malej miere pochádza zo sklárskeho rodinného prostredia. Do učňovských profesií sklárskej výroby sa robil nábor z regiónov bez sklárskej tradície, pôvod zo sklárskej rodiny bol viac príťažou než výhodou pri výbere zamestnania. Pri sklárskej kolónii sa založila učňovská škola s internátom, spoločenský pavilón, kúpalisko a nová bytová tehlová, panelová sídlisková výstavba.

³¹ Informátor Štefan Repčok a Johan Hauer.

³² Spartakiáda v Československu bola masovou, organizovanou formou gymnastického cvičenia nadväzujúca na cvičenia Sokola a robotníckych telovýchovných jednôt RTJ od roku 1955. Viac Šimanová 2013.

História robotníckeho aktivizovania v spolkoch v Utekáči prinášala v povojnových rokoch sociálne benefity i v podobe medzinárodnej pomoci. V rámci tej bola vystavaná nová kolónia drevených domov pre sklárskych robotníkov ako vzájomný dar robotníkov z Fínska. Bol to zároveň posledný kultúrny vklad³³ do urbánneho plánovania sklárskej lokality ako historickej kolónie sklárov. Všetky nasledujúce už kopírovali nivelizujúcu architektúru panelových sídlisk. Robotnícka kultúra sa chápala ako internacionalizovaná triedna subkultúra, bez prímiesí lokálnych, profesijných či iných špecifik. Výklad robotníckej kultúry ovplyvňoval oficiálny výklad kultúrou socialistického štátu. Tak ako všetky oblasti života tak aj lokálna kultúra kolónie dovtedy imanentne generačne tradovaná a inovovaná bola vystavená zásahom centrálného riadenia osvetových zariadení, jednotnému odborovému zväzu a škôl. Kultúra kolónie nereprezentovala kultúru nového socialistického človeka, tá sa prezentovala bez väzieb na staršie tradície sklárskeho spoločenstva. Nivelizácia prejavov kultúry a kultúrneho konzumu sa stávala hodnotovou normou, v ktorej sa prejavovali vzory meštiactva a socialistického industriálneho spoločenstva pracujúcich. Staré kolónie opúšťali nové generácie, pre ktoré bolo vystavané nové panelové sídlisko, bez architektonického zakomponovania komunitného špecifika subkultúry kolónie. Spoločenské stretávanie sklárskych zamestnancov reprezentovali oficializované spoločenské schôdze, kultúrne a športové prehliadky. Dôraz na masovosť podujatí a príležitostí pre spoločenské stretnutie v kolónii, bola príčinou zániku väčšiny tradičných foriem komunitného stretávania sa a kultúry. Tradičné neformálne stretávania sa kolónie *na šalandách* nahradili rodinné nedeľné stretnutia a posedia priateľov v prírode – živánky. Sprofanovanie tradičnej kultúry snáď najviac reprezentovali posledné masky fašiangových sprievodov – *kozmonaut*, *automobilista*, *kapitalista* a pod., ktoré reprezentovali okrem iného aj oficiálnu ideológiu štátu.

Na konci 20. storočia sklársku kolónia v Utekáči už netvorili socio-profesné skupiny nadväzujúce bezpodmienečne na sklársku výrobu. Regres populácie sklárskych robotníkov môžeme porovnať na fot. 5. Následné voľné odpredávanie bytov v kolónii, ale aj na sídlisku, no hlavne zánik sklárne v roku 2009, znamenal veľké vystaňovanie produktívneho obyvateľstva za prácou a následné migrovanie. V kultúre to znamenalo veľký regres foriem organizovanej zábavy, kde všetky spoločenské priestory zmenili svoje využitie alebo funkčne zanikli. Generačná transmisia kultúry nevykazuje veľké posuny. Rovnako percentuálna veková skladba kolónie reprezentuje starnúce obyvateľstvo³⁴ (fot. 5³⁵).

Z našich zistení obsahy kolektívnej kultúrnej pamäte³⁶ sa neukotvujú o kontinuálnu sklársku tradíciu. Reagujú skôr náhodile na tradície všeobecne slovensko etnické alebo

³³ Krišková 2008.

³⁴ Vek predproduktívny vykazuje 186 obyvateľov (15,3%), produktívny 749 (61,5%) z čoho len 49,8% sú ekonomicky činní obyvatelia zväčša dlhodobo žijúci mimo kolóniu a poproduktívny 283 (23,2%). Celkový počet obyvateľov bol k roku 2012 1218 (100 %). Zdroj Slovenský štatistický úrad Slovenskej republiky 2014.

³⁵ Slovenský štatistický úrad Slovenskej republiky 2014.

³⁶ Jung 1954.

všeobecne historizujúce ako napríklad umiestnenie sochy národného hrdinu Juraja Jánošíka, usporiadanie dní historického šermu Templárske dni³⁷. Tento všeobecný regres vedie do neudržateľnej situácií v lokalite, kde sklárstvo a jeho kultúra žije len v spomienkach najstaršej populácie.

Záver

Z teoretických vymedzení akulturácie vieme, že niektoré funkcie v lokalite sú zásadné pre vývoj kultúry. Z príkladu skúmanej lokality za takéto funkcie v robotníckej sklárskej kolónii môžeme považovať prirodzene zánik sklárskej výroby. Treba však poznamenať, že v časoch posledného obdobia i konca 20. storočia predstavovala sklárska profesia zručnosti už len všeobecnej továrenskej výroby, teda bez generačného dedenia špecifických znalostí a zručností. Nivelizácia sklárskej kultúry na kultúru všeobecne robotnícku znamenala hlavný akulturačný činiteľ. Príslušnosť k sklárni mala potom rovnaké indikátory ako príslušnosť ku ktorémukoľvek výrobnému podniku v spoločnosti. Sklárska kolónia ako špecificky vytvorené prostredie nereprezentovala lokálnu kultúru či životný štýl sklárskej komunity, tá bola lokalizovaná prevažne v iných formách susedského spolunažívania, či už v individuálnej výstavbe rodinných domov, v panelovom sídlisku v lokalite ale čoraz častejšie v živote mimo nej.

Náhly regres komunity počas posledných dvadsať rokov, môžeme odvodzovať od:

1. dlhodobu imanentných nivelizujúcich kultúrnych vplyvov lokálneho spoločenstva a rozpade sklárskej komunity
2. globálnych vplyvov útlmu výroby úžitkového skla
3. nízkej úrovni vitality sklárov prejavujúcej sa v sklárskom podnikaní
4. nízkej schopnosti diverzifikovania svojich činností v iných sklárskych technológiách činnostiach.

Charakter sklárskej komunity ako neustále migrujúce sociálno-profesijné spoločenstvo charakterizovala autodomestikácia³⁸ vlastnej kultúry a spôsobov života v období druhej polovice 20. storočia. Ten reprezentoval narastajúci konzum, izolovanosť a lokálcentrizmus. Dynamické prvky v lokálnom spoločenstve reprezentovali javy mimo autochtónnu štruktúru spoločenstva sklárskej kolónie alebo lokality³⁹.

³⁷ Súčasné populárne mýty porovnaj viac, Klobošická 2009.

³⁸ Termín ktorého vymedzenie načrtol Konrád Lorenz (1977, 1983).

³⁹ Korektúry textu Doc. PhDr. Hana Hlôšková, CSc., Katedra etnológie a muzeológie, Filozofická fakulta, Univerzita Komenského, Bratislava.

Fot. 1. Základom sociálnej interakcií sklárskej kolónie boli predvstupné priestory do bytu – šalandy. Archív Gustáv Pupala

Fot. 2. Pracovné zoskupenie sklárov varštat – základný identifikačný prvok sklárskej kolónie. Virtuálny archív Stará Kokava, Kokava nad Rimavicou

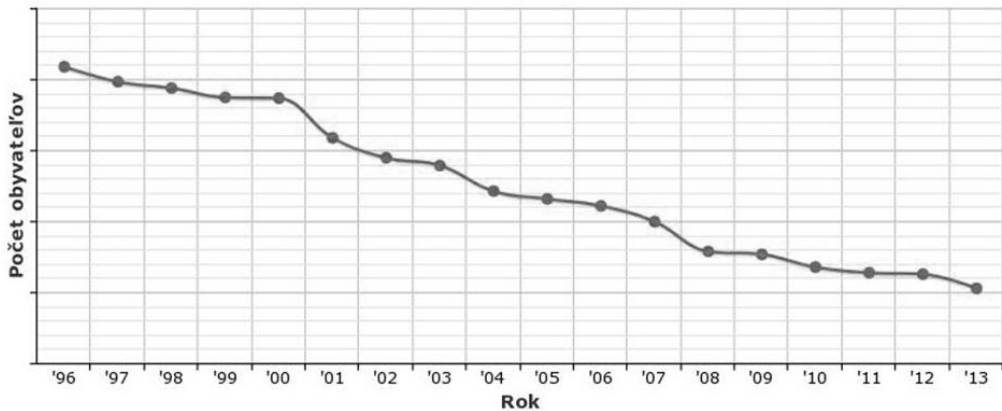

Fot. 3. Inštrumentálne zloženie sklárskych hudieb odzrkadľovalo presahy staršej novouhorskej hudobnej tradície (cimbál, husle, viola) a nových hudobných žánrov (trubka, gitara, bicie). Archív Pavel Haluka

Fot. 4a-b. Nové masky symbolizujúce oficiálnu ideu kozmológie. Spartakiádne cvičenia mládeže reprezentovali organizovanú formu telovýchovných cvičení. Archív Róbert Schill

Počet obyvateľov v jednotlivých rokoch

Fot. 5. Populačný pokles obyvateľstva lokality Utekáč od roku 1996

Bibliografia

- Altman I. 1973, *Some perspectives on the study of man-environment phenomena*, „Representative Research in Social Psychology“. EDRA 4: Fourth International EDRA Conference, Vol. 4, No.1, s. 98-113.
- Bourdieu P. 1992, *The Logic of Practice*, Stanford University Press, Stanford.
- Feglová V. 2008, *Tradycyjne zwyczaje "chodzenia z/po..." w procesie transformacji społecznej i obyczajowej na przełomie XX i XXI wieku*, [w:] Łeńska K., Sztandara M. (red.) *Sztuka życia, zasady dobrego zachowania, etykieta. O zmienności obyczaju w kulturze*, *Stromata anthropologica* 4, Uniwersytet Opolski, Opole, s. 145-151.
- Halbwachs M. 1980, *The collective memory*, Harper & Row, New York.
- Hebb D. 1949, *The Organization of Behaviour*, John Wiley & Sons, New York.
- Herskovits M. J. 1938, *Acculturation: The Study of Culture Contact*, J. J. Augustin, New York.
- Hlášková H. 2000, *Povest' – jedna z narativnych foriem oswojenia si priestoru*, „Etnologické rozprawy“, Vol. 1-2, s. 44-51.
- Jung K. G. 1954, *Von den Wurzeln des Bewusstseins. Studien über den Archetypus*, Rascher & Cie, Zurich.
- Klobušická P. 2009, *Populárne mýty o folklóre a folklorizme*, [w:] Lukáčová A. (red.) *Folklorizmus a jeho fenomény včera a dnes*, Stredoslovenské múzeum, Banská Bystrica, s. 36-42.
- Krišková Z. 2008, *Materiálna a duchovná kultúra v lokálnom spoločenstve*, [w:] Labuda V., Šmálik M. (red.) *Veľká Lomnica, VL-Grafik, Veľká Lomnica*, s. 270-293.
- Lejano R., Stokols D. 2013, *Social ecology, sustanbility, and economics*, „Ecological economics“, Vol. 89, No. 1-6.
- Lenovský L. 2005, *Identity: (Today) a commodity among others (?)*, „Filozofia“, Vol. 60, No. 7, s. 536-541.
- Lorenz K. 1977, *Behind the Mirror. A search for a natural history of human knowledge*, Methuen and Co. Ltd, London.
- Lorenz K. 1983, *Abbau des Menschlichen (The Waning of Humaneness)*, Piper Verlag, Munchen.
- Mead G. H. 1934, *Mind, Self, and Society. From the Standpoint of a Social Behaviorist*, University of Chicago Press, Chicago.
- Redfield R., Linton R., Herskovits M. J. 1936, *Memorandum on the Study of Acculturation*, „American Anthropologist“, Vol. 38, No. 1, s. 149-152.
- Seebohm T. 2004, *Hermeneutics. Method and Methodology*, Springer, Dordrecht.
- Siegel, B. J. 1955, *Acculturation*, Stanford University Press, Stanford.
- Smolińska T., Hajduk-Nijakowska J. 2010, *Obecność kultury typu ludowego we współczesnej kulturze masowej*, [w:] Smolińska T. (red.) *Między kulturą ludową a masową. Historia, teraźniejszość i perspektywy badań*, Scriptum, Kraków, s. 159-185.
- Smolińska T. 2003, *Tradycyjne zwyczaje i obrzędy śląskie*, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole.
- Wengraf T. 2001, *Qualitative Research Interviewing: Biographic Narratives and Semistructured Methods*, SAGE, London.

- Zapletal M., Murin I. 2013, *Ekomuzeum jako přirozený habitat*, „Acta historica Universitatis Silesianae Opaviensis“, Vol. 6, s. 149-170.
- Žilák J., Hlodák P. 2012, *Zrod a vývoj slovenského skla. Sklárne stredného Slovenska*, Keramat, Kalinovo.
- Žilák J., Kafka R., Repčok Š. 2001, *Sklárne v Malohonte*, Divadelné združenie GUnaGU, Bratislava.

Prace opublikowane w Internecie:

- Friese S. 2013, *ATLAS.ti Scientific Software Development GmbH*, http://www.atlasti.com/uploads/media/atlasti_v7_manual_201301.pdf, 11.06.2015.
- Slovenský štatistický úrad Slovenskej republiky 2014. Demografia a sociálne štatistiky*. Official website of the Slovenský štatistický úrad Slovenskej republiky: <http://slovak.statistics.sk>, 23. 10. 2014.
- Šimanová H. 2013, *Spartakiáda z aktérske perspektívy*. (Diplomová práca. Západočeská univerzita, Plzeň), <https://otik.uk.zcu.cz/bitstream/handle/11025/8532/DP%20Simanova%20Hana.pdf?sequence=1>] Plzeň, 11.06.2015.